

Halk Eğitiminin Başarısı ve Başarısızlığı

Elif Ekin Akşit*

Her elde var Kalem, bir Pergel, Balyoz sapı:

On Dört Milyon emekle yapılıyor bu yapı,

(...)

Arkadaş geri durma uzaktan çatma kaşı.¹

DEVİRİMİN toplumsallaşması sürecinde eğitim yeni kurulan cumhuriyetin önemli bir aracı idi; “yeni olan”ın ne olduğunu ise eskinin dönüşümü belirleyecekti. Dikey bir hareketliliği beslemesi amaçlanan ve seçkinlerin eğitiminin yerini alması beklenen halk eğitim projeleri daha ondokuzuncu yüzyılda bu çeşit bir dönüşümün araçları olmaya başlamışlardı. Çok daha başarılı olacak olan Cumhuriyet tarihinin halk eğitimi macerasının temel direkleri ise önce Millet Mektepleri, sonra Halkevleri ve en son da Köy Enstitülerince temsil edilecek üç değişik halk eğitimi tipi idi. Millet Mektepleri özellikle tüm şehirlilere ulaşmayı hedeflerken Halkevleri caminin yerini alabilecek yeni bir kamusal alanı taşrada da inşa etme çalışmalarının odağında olacaktı. Her iki kurumun da parçası olan köylü eğitimi yavaş yavaş halk eğitim pratiklerinin yeni ve merkezî bir sayfası haline gelecek ve Köy Enstitülerinde vücut bulacaktı.

Bu tarihî ekseninde ortaya çıkan konular başarı ve başarısızlık ekseninde hâlâ tartışılmakta ve kuvvetli kanımlarla analitik düşünce eksikliği atbaşı gitmektedir. Sadece hakkında pek az çalışma bulunan Millet Mektepleri, biraz daha fazla çalışılmış ve tek parti dönemiyle özdeşleştirilmiş olsa da bu dönemin değerlendirilmesi konusundaki literatür eksikliğini paylaşan Halkevleri ve anılarla sık sık ifade edilmiş olmasına karşın topluca değerlendirilmesi ertelenmiş gibi duran Köy Enstitülerinin beraber incelenip sınıfsal gerilimin o dönem için en belirleyici eksenlerinden birini oluşturan kent ve köy ayrılıkları ve kadınların

* Dr., Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

1 Behçet Kemal Çağlar, “Açılırken”, *Halkevlerinin Doğuşu: 19 Şubat 1932 Açılışın İlk Haftası*, Halkevci Kardeşler (haz.), Ankara: Güneş Matbaacılık, 1971, s. 3-4.

halk eğitimi içindeki yerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.² Bu çalışma konu ile ilgili literatürü değerlendiren bir deneme niteliği taşımakla beraber yapılması gereken işin sadece küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Burada, zaten sadece erkeklerle ilişkileri üzerinden değerlendirilen ve neredeyse sadece “önemli” veya konunun merkezi sayılan erkeklerle ilişkileri olduğunda kadından sayılan kadınların yokluğunun halk eğitimi alanında iyice hissedilmesi sorununa ise değinilip, Kız Enstitülü ve Köy Enstitülü kadınlar üzerinden bu eksikliğin nasıl giderilebileceğini tartışmakla yetinilecektir. Kültür devrimi için felsefi bir eğitimin değil elin eğitiminin önemini vurgulayan filozof Dewey’in tavsiyeleri uyarınca elin eğitimi üzerinden işleyerek yeni ideolojiye odaklı ve sadık kalan ellerini toplumu giydirmek ve tüm toplumun hayatını tefriş etmek için kullanan genç kadınların 1920’lerin sonu ve 1930’larda yeni oluşan devlet söylemlerinin ne kadar da merkezinde yer aldıkları, literatürden dışlanmış olmalarıyla pek değişmiyor ne de olsa.³

Günlük varoluşun -“sıkıcı,” “kadınsı” günlük hayattan devrimci varoluşa -dönüşümü paketi, yani okuma yazma, sağlık, batıl inançların kaldırılması, rasyonel bir dünya görüşü, içkinin ve eş dayacağının azaltılması ve tertipliliğe ve temizliğe olan ekstra vurgu gibi boyutları olan kültür devrimi, sadece Sovyetler için değil, aynı dönemde politik ve kültürel bütünleşme hedefleyen tek parti Türkiye’si için de uygun bir adlandırma.⁴ Kendi kendini medenileştirmenin yokuşlu yollarında, özellikle Halkevleri için sıklıkla dile getirildiği gibi, sadece tek parti döneminin ürünü olan ve sadece tek parti yönetiminde yaşayabilecek eğitim kurumları etkili bir yöntem gibi gözüküyordu.⁵ Sovyetler’de de Türkiye’de de köylüler, din ve farklı etnik kimlikler en önemli iki hedefti -ama nasıl kültür devrimi kavramını retrospektif ve biraz da anakronik bir şekilde ortaya atan Sheila Fitzpatrick yetmişlerden itibaren din konusunda yazacak kimseyi bulamadıysa bugün de bu tür çalışmalar çok az.⁶ 1930’larda, hem Sovyetler’de ve hem de Türkiye’de 1920’lerde başlayan sosyal mühendislik projeleri büyük

2 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

3 Sabri Büyükdüvenci, “John Dewey’s Impact on Turkish Education”, *The New Scholarship on Dewey*, Jim Garrison (ed.), Boston: Kluwer Academic Publishers, 1995; Michael David-Fox, “What Is Cultural Revolution?”, *Russian Review*, Nisan 1999, c. LVIII, sy. 2, s. 181-201; Sheila Fitzpatrick, “Cultural Revolution Revisited”, *Russian Review*, Nisan 1999, c. LVIII, sy. 2, s. 202-209.

4 Kültür devrimi 1974’te Çin’de olup bitenlerle bir analogi önermek üzere Sheila Fitzpatrick tarafından Sovyetler’de özellikle 1928-1931 dönemi için ortaya konmuş ve az problematize edilmiş bir kavramdır. Kavram, kuşak isyanı, ikonoklastik ütopyacılık anlamında o dönem Sovyetler’de kullanılan *vydvizhenie* kavramının yerine kullanılmaktadır. Fitzpatrick, “Cultural Revolution Revisited”, s. 202-203; David-Fox. “What Is Cultural Revolution?”, s. 184.

5 Sinan Ergen, *Türkiye’de Halkevleri ve Elazığ Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 4.

6 Fitzpatrick, “Cultural Revolution Revisited”, s. 207.

dönüşümler geçiriyordu. Devrimle uyumlu çözüm arayışındaki derneklerin tüm toplumsal sorunların çözüldüğü sanısına işaret eden kapatılması da bu dönüşümün bir parçasıydı.⁷

Orta ve alt sınıflardan ve farklı etnik kimliklerle gelen öğrencilerin milliyet potasında eritildiği bu dönemin sonlarına doğru, Köy Enstitüleri bu amaçtan sapan kurumlar olarak dikkat çekiyor. Şehirlerde eğitim görmüşlerden ve memurlardan oluşan, maddî olarak olmasa da kültürel olarak orta-sınıf yaşam tarzını tutturarak devletle bütünleşen yeni seçkinler burjuvazisine köylerde tekabül eden bir sınıfın oluşması gerekiyordu. Bir türlü gerçekleştirilemeyen toprak reformunun arka planında değişiklik yaratmaya çalışan, eğitim görmesine rağmen köyden kente göçmeyen öğrenciler bu sınıfı oluşturacaklardı. Ama farklı olarak diğer eğitim kurumlarından çok daha düşük dozda milliyetçilik ve köylere kadar gidemeyen seçkinlerin yanlarında taşıyamayacakları kadar büyük bir idealizmle yetişeceklerdi.

I. Literatür Analizi ve Devamlılıklar-Kopuşlar

Millet Mektepleri

Her iki cinsiyetin de yaygın eğitimi atağını 1924'te Teşkilat-ı Esasiye'ye eklenen 37. madde ile kız çocuklarının ücretsiz okullarda ilköğretim görmelerinin zorunlu hale getirilmesiyle başlatabiliriz. 1928 başında Rıza Nur İskenderiye'de *Oğuzname*'yi Latin harfleriyle bastırıp, 20-29 Eylülde yeni Türk harfleri marşı ilan edilince yaygın eğitim yeni bir gereklilik kazanacaktı: 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı "Yeni Türk harflerinin uygulanmasına dair kanun"la bir milletin hep beraber okula gitmesi gerekecekti.⁸ Milletçe okula gitmek, okumazma seferberliği, aslında milletçe savaşmaktan çok da farklı değildi, üstelik bu sefer savaş tam olarak toplumun kendi nefsiyleydi. Artık amaç sadece belli seçkinlerin değil tüm toplumun dönüşmesiydi.

Herhalde Millet Mekteplerinin en iyi ifadesi "16-45 yaşlarındaki kadın ve erkek vatandaşlar"ın okutulduğu, kadın erkek her Türk vatandaşının yardımcı uzuvları ve aslı talebesi olduğu kurum olması idi.⁹ Bu konu hakkındaki litera-

7 David-Fox, "What Is Cultural Revolution?", s. 185, 195, 200-201; Rebecca Kay, *Russian Women & Their Organizations: Gender Discrimination*, New York: Palgrave Publishers, 2000, s. 18. Muallimler Birliği ile ilgili örnek bir çalışma için bkz. Taylan Filiz, *Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.

8 Mustafa Albayrak, "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mektepleri'nin Açılması (1862-1928)", *Atatürk Yolu*, 4 Kasım 1989, s. 480, 486-487; Maynard Owen Williams, "Turkey Goes to School", *National Geographic Magazine*, Ocak 1929, s. 94-108.

9 *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, 22.9.1929, madde 8; *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, 24.11.1928, madde 26; Melek Çolak, "Muğla'da Millet Mektepleri", *Tarih ve Toplum*, 1997, sy. 159, s. 48; İstanbul Araştırma Merkezi, "Millet Mektepleri - Köy Yatı Dersaneleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım-Aralık 1985, sy. 9 - 10, s. 108.

tür genellikle kısa tanıtıcı yazılar şeklinde. Yalnız Millet Mekteplerinin vatandaşlar tarafından nasıl değerlendirildiği konusunda bir sonuca varmasa da kafa yoran çalışmalar da yok değil.¹⁰ Millet Mekteplerini Halkevleri ve hatta enstitüler ile beraber *halk eğitimi* başlığı altında toplayıp incelemek ve halk eğitiminin bu dönem için ne anlama geldiği üzerinde durmak şimdiye kadar geliştirilmiş en iyi yaklaşımlardan. Bunu Cevat Geray *Halk Eğitime Giriş* eserinde seçkinler eğitimi yerine halk eğitimi, kişi eğitimi yerine grup eğitimi alt başlıklarıyla ve dikey hareketliliğe vurgusu ile 1970 yılında yapıyor.¹¹ Böylece konuyu bir çerçeveye oturmuş oluyor, ama uzunca tartışmıyor. Bu okulların halk eğitimi çerçevesinde durduğunu belirtiyor ama halk eğitime yaklaşımların değişimine, toplumsal dönüşümüne değinmiyor. Ne var ki konunun temel noktalarından birini aydınlatıyor ve halk eğitiminin genel olarak misyonunun o veya bu değil tam da devrimin toplumsallaşması olduğunu tekrar tekrar savunuyor. Bunu Mustafa Albayrak da yapıyor ve halk eğitim kurumlarının cumhuriyet dönemindeki tarihini Maarif Vekaletine bağlı, 3087 sayılı kanuna dayanan “Halk Terbiyesi Bürosu”ndan başlatıyor.¹²

Yetişkinlerin eğitiminde, kadınlarla erkeklerin mekan kullanımının daha önce alışılmış düzeni olan ayrı mekanlarda, ya da aynı mekanlarda gündüzleri ve geceleri olması idi.¹³ Batı’da on beş ila yirmi yılda yeni harflere geçmesi beklenen bu ülke, dört ay içinde karma eğitimi yollarından biri olarak kullanarak bu amacı gerçekleştirmeyi planlıyordu. Halbuki tek başına karma eğitim bile iddialı bir hedefti. Devriminin Batı’da nasıl algılandığı üzerinde duran Elif Asude Tunca, 3 Ocak 1929 tarihli *The New York Times* gazetesinin “kendi beyaz çocukları” arasındaki okuryazarlık oranını ancak yüz elli yılda yükseltebildiğini söylediğini aktarıyor.¹⁴

1928 Temmuzunda yeni “Halk Mektepleri Talimatnamesi”ni müteakiben 11 Kasım 1928’de “Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimatname”nin Bakanlar Kurulunda kabul edilmesi üzerine Halk Dershanelerine alternatif olarak oluşturulan ve Dewey’in (1859-1952) raporunun yolundan giden Millet Mektepleri hayata geçiriliyordu.¹⁵ Dewey, savaştan yanıp yıkılmış, yeni kurulan bir ülkede

10 Mustafa Duman, “Açılışının 71. Yıldönümü Dolayısıyla Millet Mektepleri”, *Toplumsal Tarih*, Ocak 2000, s. 4-7, s. 6; Ertan Ünal, “Millet Mektepleri Seferberliği”, *Popüler Tarih*, Ocak 2002, s. 57-61; Coşkun Ertepinar, “Harf İnkılabı, Millet Mektepleri ve Öğretmen”, *Milli Eğitim*, Ekim-Aralık 1983, sy. 63, s. 50-55.

11 Cevat Geray, *Halk Eğitime Giriş*, Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, 1970, s. 39. Halk Eğitimi Enstitüsü’nden söz eden de bir tek o var (s. 124).

12 Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü”, s. 469.

13 Çolak, “Muğla’da Millet Mektepleri”, s. 49.

14 Elif Asude Tunca, “Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Aralık 2006, c. II, sy. 2, s. 120.

15 Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 72, 73; John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1939, s. 10-11; Yıldız Haspulat, *1923-1940 Yılları Arasında Eğitimde Kö-* ♦

alt sınıfların “el”ini geliştirmenin, “zihni”ni geliştirmenin önüne koyulması gereken bir hedef olduğunu söylüyordu.¹⁶ Kitapları daha Osmanlı döneminde çevrilmeye başlanan Dewey, Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye’ye davet edilmiş ve ABD’ye geri döndüğünde, gözlemleri neticesinde, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde eğitimin nasıl olması gerektiği hakkında bir rapor hazırlamıştı.¹⁷ Bu raporun önemli bir vurgusu, öğrencilerin bilgisinin değişen koşullara uyum gösterebilecek nitelikte olması gereği idi.¹⁸

Köy yatı okulunda öğretmenlik yapmış ve daha sonra Köy Enstitüleri konusunda etkili olacak olan Hürrem Arman da okulun kütüphanesinde Dewey’nin kitaplarının önemli ağırlığından ve Dewey’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki eğitim politikalarını belirleyici rolünden bahseder.¹⁹ Mustafa Albayrak da Millet Mekteplerinin derli toplu bir analizini yaptığı makalesinde Dewey’in raporuna dayanmaları hasebiyle Millet Mekteplerinin, ziraî tedarikat donanımıyla Danimarka’yı 1870-1880 kıtlığından kurtaran Danimarka Halk Okullarından bu yolla etkilendiklerini açıklıyor.²⁰ Böylece, Köy Enstitüleri ile Millet Mektepleri arasında ileride tartışacağım bağlantıyı kurmuş oluyor.

Köy Enstitüleri bağlamında da önemini sürdüren bu rapor, milletin tümüne yönelik eğitim kurumlarının toplumsallaşmasının altını çiziyor. 1927-1928’de Halk dershaneleri olarak açılan bu okullar, 1928-1935 yılları arası Millet Mektepleri ve 1936-1950 yılları arası Ulusal Okullar adıyla çalışmalarını sürdürüyorlar. Sadece yeni harflerle okuma yazma değil, B dershanelerinde hesap, kadınlara çocuk bakımı, tüm vatandaşlara yerlere, tramvaylara, otobüslere tükürmenin zararları, bedenin azaları, sağlık bilgisi ve Türk bayrağının, Türk milletinin eskiliği, Teşkilat-ı Esasiye, vatanını sevmenin öğretildiği yurtbilgisi gösteriliyor.²¹ Bu temel ve hepsi bir arada eğitimin niteliği ve etkililiği araştırılmayı bekliyor.

Bu bilgilerin hitap ettiği vatandaş tramvaylara, otobüslere binen şehirli idi. Halbuki bir seçkinler zümresi yaratmayı hedefleyen diğer eğitim kurumlarına alternatif olarak halk eğitiminin ulaşmayı hedeflediği Türkiye nüfusu-

ye Yönelme Hareketlerinin Toplumsal Dayanakları, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 81.

16 John Dewey, *The John Dewey Report*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Test ve Araştırma Bürosu, 1960.

17 John Dewey, *Terbiye’de Ahlak Prensipleri*, çev. Belkis Halim, İstanbul: Hüsnutabiat Matbaası, 1934; Dewey, *Türkiye Maarifi*.

18 Büyükdüvenci, “John Dewey”.

19 Hürrem Arman, *Piramidin Tabanı : Köy Enstitüleri ve Tonguç : Anılar*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, 1969, s. 54, 60-63.

20 Mustafa Albayrak, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 1994, sy. 29, s. 472; Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü”, s. 471.

21 Araştırma Merkezi, “Millet Mektepleri - Köy Yatı Dersaneleri”, s. 114-116.

na köylüler de dahil olmalıydı. Zaten 20 Aralık 1925-Ocak 1929 tarihleri arasında Milli Eğitim bakanlığı ve Muallimler Birliği başkanlığı yapan ve Millet Mektepleri açılmasına az bir süre kala vefatıyla herkesi üzen Mustafa Necati (1894-1929) de, ölmeden önce köylerde “Köy Yatı Mektepleri” açarak çocukları merkezî bir yerde okutmak için uğraşıyordu.²² Bu mektepler eğer şehirde açılırsa buralara gelen çocuklar köyelerine geri dönmeyeceğinden belli köylerde olmasını önererek Köy Enstitülerinin de ilk temellerini atıyordu. Ne var ki, köylerin birbirine uzak olması hedeflenen başarıyı zayıflatıyordu.²³ Ortalama on köyün çocuklarının bir köyde toplanarak eğitildiği Köy Yatı Mektepleri için “temiz bir ev” yatı evi olarak seçiliyordu. Bir haftalık yiyeceklerini yanlarına alıp gelen çocuklara köyün bilgili kadınları arasından seçilen “yatı anası” bakıyordu.²⁴ Yetenekli bulunan çocuklar bir hafta süreyle deneniyor, uyum gösteremeyenler köyelerine iade ediliyordu.²⁵ Köy Muallim Mektepleri ise 1927 yılında kuruluyor, 1933’te kapatılıyordu. Bu müddet zarfında erkek öğrencilerin sayısında her yıl artış olmakla beraber 1927’den 1929’a kadar hiç kız öğrencisi olmayan okula 1929 yılından sonra da çok az sayıda kız öğrenci devam ediyordu.²⁶

Millet Mekteplerinin başarı grafiklerinde köylere ve kadınlara büyük payeler biçilme de, kadınların, Fethiye’nin Eşen nahiyesinde ellerinde çıralarla, gece vakti büyük bir istekle okuma yazma öğrenmeye gitmesi başarının toplumsal yönünün bir örneği idi.²⁷ Mektebi olmayan yerlerde açılan kursların daha büyük ilgi görmesi ve bu vesileyle toplumsallığa daha çok önem vermenin bu projelerin başarısını artıracığının anlaşılması ise Millet Mekteplerinin önemli bir boyutu idi.²⁸ Resmî ve hususî Türk mektepleri muallimleri gibi ecnebî ve ekalliyet hususî mekteplerinin de Türkçe, tarih ve coğrafya öğretmesi gerekliliği, muallimlerinin de Millet Mekteplerinde tedrisat vazifesiyle yükümlü olmaları da ulaşılabilecek gruplara sadece köylüler ve şehirlilerin, erkek ve kadınların değil aynı zamanda azınlıkların da dahil olduğuna ilişkin önemli bir yönetmelik maddesi idi.²⁹ Şehirlerde sinemalarda, tiyatrolarda, kahvehanelerde, gazinolarda; kasaba ve köylerde ve pazar yerlerinde, panayır, güreş

22 Afet İnan, “Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Millî Eğitim Bakanı M. Necati’nin Ölümü”, *Belleten*, Ocak 1968, c. XXXII, sy. 125, s. 51-53.

23 Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 63-66.

24 Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 86.

25 Araştırma Merkezi, “Millet Mektepleri - Köy Yatı Dersaneleri”, s. 113.

26 Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 92-93.

27 Ziya Fikri Özlen, *Halk*, 15 Kasım 1929, s. 2’den aktaran Çolak, “Muğla’da Millet Mektepleri”, s. 49.

28 Çolak, “Muğla’da Millet Mektepleri”, s. 50.

29 *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, 24.11.1928, madde 21; Araştırma Merkezi, “Millet Mektepleri - Köy Yatı Dersaneleri”, s. 103-104.

yerlerinde duyurular ve konferanslar, caddelerde hoparlörler aracılığıyla, ama ancak lazım olduğu kadar propagandası yapılan bu mektepler, az çalışılmış bir konu olarak sinemalarda, tiyatrolarda, kahvehanelerde, gazinolarda, pazar yerlerinde, panayırarda ve güreş yerlerinde yeniden değerlendirilmeyi bekliyor.³⁰

Halkevleri

Halkevleri de karşılaştırılmayacak kadar fazla çalışılmış olsa da aynı vaade sahip: Halkevleri gibi toplumun içine yerleştirilmesi planlanmış ve başarısı tartışılır da olsa günlük hayatın önemli bir parçası olmuş kurumları toplumsal algılanışı içinde değerlendirmek gelecek çalışmaları bekliyor. Millet Mektepleri ve Köy Enstitüleriyle karşılaştırıldığında devrimin toplumsallaştırılması amacı çok daha açık olan Halkevlerini eğitim kurumları olarak gören ve bu şekilde kurumsallaştıran İnönü idi.³¹ Halkevlerinin olanaklarını, kadın, erkek, azınlık tüm vatandaşlar, Halk Partisi'ne karşı olmamak, başka bir partiye üye olmamak, gerici ve enternasyonalist propaganda yapmamak koşuluyla kullanabilirlerdi.³² Böylece Türk toplumunu yeniden canlandıracak millî hayat ve millî eğitimin temelleri olan Halkevleri'nin bir parçası olabilirlerdi.³³

Arzu Öztürkmen Halkevlerini milliyetçiliğin bazı çeşitlerinin sınırlarının tanımlanması süreci olarak görüyor. Halkevleri'nin ortaya koyduğu özgün türlerden birinin köy anlatıları, bir başkasıysa İstiklal Savaşı Gazileri anlatıları olduğunu söylüyor.³⁴ Kemal Karpat ise Halkevlerinin amaçladığı toplumsallaşmayı daha çok 1930'ların dinamikleriyle açıklıyor ve onları çok partili sisteme geçiş denemelerinin gösterdiği toplumsallık yoksunluğunun giderilmesine yönelik kurumlar olarak tanıttıyor.³⁵ Türk Ocakları'nın kendi içinden çıkan milliyetçiliğin ırkçılıkla benzeri bir yere geldiği eleştirisi de bu kurumlar vasıtasıyla karşılanmak isteniyor.³⁶

Hem Halkevli hem bilim adamı olarak yazdığını ama bilimadamlığının kuruluşundan ve nedense Halkevciliğin heyecanından sıyrılmayı hedeflediğini

30 *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, 24.11.1928, madde 44; Araştırma Merkezi, "Millet Mektepleri - Köy Yatı Dersaneleri", s. 106.

31 Kemal H. Karpat, "The People's Houses in Turkey, Establishment and Growth", *The Middle East Journal*, 1963, c. XVII, sy. 1, s. 62.

32 Karpat, "The People's Houses", s. 64. Köycülük politikaları konusunda bkz. Türkan Çetin, "Cumhuriyet Döneminde Köycülük Politikaları: Köye Doğru Hareketi", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

33 Karpat, "The People's Houses", s. 64.

34 Arzu Öztürkmen, "The Role of People's Houses in the Making of National Culture in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Güz 1994, sy. 11, s. 170-173.

35 Karpat, "The People's Houses", s. 58-59.

36 Karpat, "The People's Houses", s. 57.

söyleyen Anıl Çeçen ise Halkevlerinin kökenlerini Narodniklere götürüyor.³⁷ Çeçen, halkçılığın köycülük ağırlıklı gelişimine bir de kahramanlığın önemsenmesi boyutunu ekliyor.³⁸ “Halkçılık ile anlatılmak istenen, sosyalizm ile daha sistemli olarak ortaya serilince aydın kamuoyu ve düzene karşı çıkan ilerici güçler sosyalizme kaydılar ve dolayısıyla halkçılık geriledi. Günümüzde halkçılık sosyalizm kavramından ürken ılımlı ilericilerin savundukları akımın adıdır” derken kendisinin de içinde bulunduğu grubu da değerlendirmiş oluyor.³⁹ Gerçi Rusya’ya gidenler ve Ermeniler üzerinden tecrübe edilen halkçılığın sosyalizme değil Gökalp üzerinden sosyolojizme ve solidarizme kaydığını savunuyor ama sınıfsız toplum ideali ve sosyolojizmin nasıl bağdaştığını söylemiyor.⁴⁰ Ama bu tür bir halkçılığın sınıfsal içerikten yoksun olması sebebiyle Türkçülük ve Ulusçuluk akımları içinde geri planda kalmasını açıklamış oluyor.⁴¹

Çeçen kitabında sağ (liberal, dinci ve ırkçı diye toparlayarak) ve sol eleştirileri özetleyerek ve onları eleştirerek Halkevleri literatürünün bir değerlendirmesini de yapıyor, ama onları eleştirerek kendisini Halkevleri’nin neden gerekli olduğunu açıklama misyonuyla görevlendiriyor, örneğin Atatürk’ün kurduğu tek kurum olduklarını söylüyor. Eleştirdiği kitaplardan biri Ayşe Öncü’nün *Örgüt Sosyolojisi* kitabı.⁴² Öncü Halkevlerini kabuklaşan kuruluşlara örnek verip bu kurumların getirdiği resmî amaçların fazla soyut olmasını ve fazla ön plana çıkmalarını eleştirirken Çeçen de onu siyasî gelişmelerden ve burjuvazinin gelişiminden kopuk bir değerlendirme yapması hasebiyle eleştiriyor, daha sonra da değineceğim gibi Halkevlerinin bu sayede burjuvalaşan eski esnaflar tarafından bitirildiğini savunuyor.⁴³ *Birikim*’in Halkevlerinin faşist oldukları eleştirisiyse Murat Belge’nin Demokrat Partili çocuğu olması ve tek hedefinin Atatürk’ü küçük düşürmek olması değerlendirmeleriyle karşılyor.⁴⁴

Konuyla ilgili kapsamlı analizlerden birini yapan Sefa Şimşek ise Kemalist prensiplerin birbirinden kolayca ayırt edilemeyeceğini çünkü birbiriyle organik bir ilişkisinin olduğunu ve her birinin Cumhuriyetin savunmacı felsefesini ayrı bir açıdan sağlamlaştırdığını söylüyor. Halkçılığın ise dönemin en belirgin eğitim felsefesi olan halk eğitime dayandığını ifade ediyor. Bu şekilde halkçı-

37 Narodniklerin hem terör kaynağı haline gelip hem de bunun üstüne sevimli görünmek için bir de fazla liberalleşmeleri tespiti de ilginç. Anıl Çeçen, *Halkevleri : Atatürk’ün Kültür Kurumu*, Ankara: GündoğanYayınları, 1990, s. 18-19, 38-39.

38 Çeçen, *Halkevleri*, s. 38-39.

39 Çeçen, *Halkevleri*, s. 41.

40 Çeçen, *Halkevleri*, s. 46-47, 50-51.

41 Çeçen, *Halkevleri*, s. 54-55.

42 Çeçen, *Halkevleri*, s. 393; Ayşe Öncü, *Örgüt Sosyolojisi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1982.

43 Çeçen, *Halkevleri*, s. 394, 396-397.

44 Çeçen, *Halkevleri*, s. 398, 399; Resmî ve Gayriresmî Tarih, “Halkevleri ve Muhabirliği Teşvik”, *Birikim*, 1990, sy. 10, s. 84-88.

lığın, durağan bir kamuoyunu dinamik kamuoyuna dönüştürme ve yeni bir millî kültür yaratma çabasından söz ediyor.⁴⁵ Halkevlerini ise, geleneksel yeni icadının, geleneksel ve dinî olanın 1950 seçimlerinde Demokrat Parti zafarıyla geri gelişle başarısız olmaları bağlamında değerlendiriyor. Bir yandan övülüp ne olduğunu şaşırın, öte yandan ise ancak değişikliklerinde kendilerine değer verilen bir halkın ikilemini bu başarısızlığın kaynağı olarak görüyor. Her iki halk tanımının da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki geçmişi unutmama projesinin başarısını beslemediğine işaret ediyor.⁴⁶

Ama bu projeyi de Şimşek'in değerlendirdiği gibi sadece amnezyak vatan-daşı amaçlamak olarak almaktansa problemi politikacıların çelişkili şeyler istemelerinde aramakta yarar var. Bu çelişkili isteklerin baş mühendislerinden Recep Peker, halk eğitiminin cemiyet ruhuna katkısını, bir insanın kendi hesaplarına sarf ettiği zamanın kimi zaman beş, kimi zaman onda biri diye tanımlıyor. Ve ilginç bir hesap yapıyor: "İki tek kıymetli vatandaş bir araya gelirse iki değil on, üç tek kıymetli vatandaş çalışmada birleşirse yapacağı tesir üç değil yüz eder."⁴⁷ Halk eğitimi tanımında da Peker gençliğe yapılan vurgudan vazgeçmeden hem var olan topluma hem geleceğe yatırım yapıyor: "Gençlik derken yalnız yaş gençliğini anlamamalıyız. Ömrünü ideal uğrunda yıpratmış, saçını başını ağartmış can gençleri, özden gençler de bizim tebci ettiğimiz heyet içinde dahildir."⁴⁸ Ama elbette "halkçı maarif", kadın ve erkeği beraber terbiye etmek saikiyle kadınları Halkevleri'nin daha devrimci unsuru olarak dahil ederken dışarıda bırakmayı başarıyordu: Çocukları Halkevleri'ne kabul etmiyor, kadınlara evde düşen iş yükünü azaltmak bir yana Taylorist yöntemleri de ekleyerek kaçınılmaz bir millî görev haline getiriyordu. Böylece Peker'in hayalinde bir araya gelecek unsurların cinsiyeti ve bir yandan kadınların katılımını amaçlarken bir yandan gelmelerini engellemenin çelişkili doğası baştan belli oluyordu.⁴⁹

Zaten Millet Mekteplerinin bir kolu olan ve yetişkinlere okuma yazmayı sevdirmeyi amaçlayan Halk Okuma Odaları 1930 yılında açılmaya başlandıgın-

45 Gerçi statik farz edilen geleneksel bilgi ve Kurtuluş Savaşı gibi güncel veya net tarihî olayların sistematik sunulmasına işaret eden dinamik kamuoyu yaratımı arasında, geleneksel olanın dönüşümü daha etkili ama daha belirsiz bir zeminde varlık gösteriyor. W. Bauer, "Public Opinion", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, c. XII, s. 670'ten aktaran ve analiz eden Sefa Şimşek, "People's Houses as a Nationwide Project for Ideological Mobilization in Early Republican Turkey", *Turkish Studies*, 2005, c. VI, sy. 1, s. 74, 76.

46 Şimşek, "People's Houses", s. 88.

47 Recep Peker, "Recep Beyin Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Şubat 1932'den *Halkevlerinin Doğuşu*, s. 6-10, 8.

48 Peker, "Recep Beyin Nutku", s. 7.

49 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 25; Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, Bölüm 5; "Darülfünundan Üniversiteye", *Resimli Şark*, Birinciteşrin 1933, c. XXIX, sy. 35, s. 83.

da devam eden erkekler kadınların yaklaşık on katı kadardı.⁵⁰ Kadınlar hedef kitesinin en çok vurgulanan tarafını oluştursa da, sadece millete atfedilen muhafazakârlıktan değil kadınların belli kamusal mekanlara devamı, örneğin çocuklarla beraber gelmelerinin kolaylaştırılması gibi önlemler gerektirdiğinden Halkevleri ağırlıklı olarak erkeklerden müteşekkil olacaktı. 19 Şubat 1932'de ağırlıkla batıda olmak üzere on dört yerde birden açılan Halkevleriyle başlayan kurumsallaşma, aynı yıl on Halkevi ve 34.000 üyenin eklenmesiyle hızlanıyor, 1934'te 80 Halkevine ulaşıyordu.⁵¹ Anıl Çeçen'e göre Halkevleriyle "Mustafa Kemal caminin yerine yeni bir merkez kurmayı hedeflemiştir".⁵²

Bu süreçte İsmet Paşa nutkunda eğitimin yaygınlaştırılması, tüm öğretmenlerin de Halkevleri çatısı altında toplanmasıyla beraber artık Muallimler Birliği'ne gerek kalmadığını söyleyince birlik bu duruma tepki gösteriyordu.⁵³ Yani 1931 yılında belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekleyen ve sonra "kendisini fesheden" Türk Ocakları'yla beraber, Kemalizmin tanımını dönüştürebilecek olan dernekler olan Türk Halk Bilgisi Derneği ve Muallim Birlikleri'nin de feshine itirazlar fayda etmiyordu.⁵⁴ Herkese hitap etmesi amaçlanan Halkevlerinde oluşmakta olan seçkin yapı derneklerin de devreden çıkmasıyla perçinleniyor ve mesela çiftçi üyelerin sayısı fazla görünse de yönetimde pek az çiftçi yer alıyordu.⁵⁵

Böylece kadınlar ve çiftçiler, Halkevi çalışmalarında ortaya konan ve halkın katılımını amaçlayan "millî sanat"ın oluşumundan daha baştan çıkıyorlardı.⁵⁶ Sabahattin Eyüboğlu, Halkevi'nde sahneye konan piyeslerden söz ederken "insan olmadıkları için Türk de olmayan yerli kılıklara bürünmüş birtakım yersiz kahramanlar"ın "seyirciyi tiyatrodan da, yerli gerçekten de soğut"an "yüreklere acısı oyun"unu diyor. Bu değerlendirmeyi hangi zümreden olup nereden geldiği belli olmayan "kadının sahneye çıkışı" açısından temize çekmek fazla kolay görünüyor.⁵⁷ Bu konudaki yaratıcı kaynaklardan bir tanesi olan *Halkevleri*

50 51294 erkek ve 5885 kadın. Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı", s. 475, 477.

51 Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, Konya, Malatya, Samsun. Filiz, *Millî Mücadele ve Cumhuriyet*, s. 83; Çeçen, *Halkevleri*, s. 139, 143.

52 Çeçen, *Halkevleri*, s. 380.

53 Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 84-85; İsmet Paşa, "İsmet Paşa'nın Nutku", *Ülkü*, Mart 1933, c. I, sy. 2, s. 100.

54 Nurettin Güz, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri (1932-1950)*. Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1995, s. 7; Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 83.

55 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 21; Kemal Karpat, "The People's Houses in Turkey", *The Middle East Journal*, 1963, sy. 17, s. 65.

56 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 25. Gerçi Ergen bunu halkevlerinin ne kadar da ciddi kuruluşlar olduklarının bir göstergesi olarak ele alıyor. Milli Sanat için bkz. Öztürkmen, "The Role of People's Houses", s. 161.

57 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 42; Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1994, s. 252.

Tiyatro Çalışmaları'na ek olarak Halkevleri temsil şubesinin, amatör veya değil, daha sonra köyden kente göç ile daha geniş bir tabana yayılan ve daha demokratik bir seyir imkanı taşıyan sinemanın yaygınlaşması ve 1960'larda patlaması üzerindeki rolü de ilginç bir çalışma konusu olacaktır.⁵⁸

Niyazi Berkes Halkevlerine değil kırklı yıllara dair bir hatırat yazmış olsa da, Ankara'da Halkevi'nde çalıştığı senelerin anlatısı, Halkevlerine dair oldukça nesnel anlatıların başında geliyor. İstanbul'dan kendisine bomboş bir Ankara'ya gittiği için gülüşenlere veda edip Halkevi'ne geldikten sonra, bu çok süslü merdivenli binayı "çok nazik" Halkevi başkanı Ziya Gevher Bey tarafından gezdirilişi sırasında "kılık kıyafetinden 'halktan' olduğu belli olan biri"nin halkın evinden nasıl yaka paça dışarı atıldığını anlatıyor.⁵⁹ Halkevlerine girip çıkanların evin sahipleri değil de "Halkevlerinden yardım görecektir on binler" olarak görülmesi ve Halkevlerinden yardım görenlerle "evin sahipleri" arasındaki çizginin nerede başlayıp nerede bittiğinin muallak olması, bu kurumların en büyük problemi olacaktır.⁶⁰ Bu çizgiler taşra Halkevlerinde kimi zaman çok daha sert ve her zaman uzakta olmanın gerilimi üzerinden kurulacaktır. Anılar kuşkusuz bu çizgilerin değişen sınırları konusunda eşsiz bir kaynak. Ne var ki, Berkes veya Çeçen gibi Halkevlerinde görev yapmış ünlü yazarların yanında adları çok daha az duyulmuş ve başta kitaplarının isimlerinde "Halkevi" kelimesi geçmemesi gibi sebeplerle literatür taramalarından rahatlıkla kaçabilecek olan anı yazarlarının eserleri de çalışılmayı bekliyor. Bu konuda Şakir Sabri Yener'in *İncilipınar*'ı gibi taşra Halkevlerinde hizmet verenlerin hatıraları yerel basımevleri tarafından basılıp kısıtlı bir dağıtıma sahip olduklarından özellikle taramaların ya da bu konuda yazılan tez, kitap ve makalelerin dışında kalsalar da Halkevleri konusunun özellikle ilginç bir alanını oluşturuyorlar.⁶¹

1940 yılında 379 tane olan Halkevleri, 1943 yılında 63 il, 241 ilçe, 59 kasaba, 31 köy ve Londra'da açılmış olacaktır.⁶² Halkevleri bu süreçte, 1939'dan sonra köy ve kasabalarda açılan Halkodaları ile zenginleşecek, ama seçkinciliğini dönüştürmek mümkün olmayacaktır.⁶³ Yine de, 1950 itibarıyla 4322 Halkodası açılmış olacak, en azından sayıca ideallere bir nebze de olsa yaklaşılacaktır.⁶⁴ Halkevleri'nin köycülük şubeleri, örneğin Elazığ'daki Halkevi bağlamında, Hırhırık, Etmnik, Mornik, Hüseyinik, Kesrik, Perçenç, Vertetil ve Hoğu köylerinde

58 Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları 1932-1951*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

59 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 72.

60 "Halkevleri", *Resimli Şark*, 29 Birinciteşrin 1933, sy. 35, s. 87.

61 Örneğin Şakir Sabri Yener, *İncilipınar: Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar*, Hulusi Yetkin (haz), Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, 1962.

62 Karpat, "The People's Houses", s. 61.

63 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 21.

64 Karpat, "The People's Houses", s. 63.

295 hastayı muayene ettirip parasız ilaç vererek tek tük kayda değer çalışmalar gerçekleştirecekti. Ne var ki, bu iyi niyetli çaba bile yardım edenle edilenin arasını iyice açıyordu.⁶⁵ Üstelik köylüyü korumayı ve yükseltmeyi amaçlayan ve bunun için de onları ezen vergileri kaldırıp yerine himaye eden vergiler koyulacağını açıklayan köycülük kolu Halkevleri'nin en çok tezahürat edilen ve vurgu yapılan koluydu.⁶⁶ Tarihini Türk Ocakları'na dayandırabileceğimiz bu kolun prensipleri uyarınca münevverlerle köylüler kaynaşacaklardı, bunun için de münevverler tatil zamanlarında köylere gideceklerdi.⁶⁷ Ne de olsa "rahat, sakin, dünya ile alakası kesik, kaygusuz hayat", türbeler ve tekkelerin gömüldüğü mezara gömülecekti. Elbette bu gerçekçi bir plan değildi, zaten türbeler de kapılarına kilit bile vurulsa ziyaret edilmeye devam edecekti.⁶⁸

Türbelerin kapısındaki kilitlerin birer birer açıldığı yıllarda, 11 Ağustos 1951'de, bünyesinde çıkmış altmış civarındaki dergisiyle Halkevleri de sona erecekti.⁶⁹ Bu dergilerin içinde *Ülkü* en çok çalışılmış olanı, ama partinin "Anadolu'daki sesi haline gelen" bu diğer dergiler ve hem partiyle ve hem de *Ülkü* ile ilişkileri de çalışılmaya başlanmış durumda.⁷⁰ Örneğin, çalışmasının söylem değil içerik incelemesi olduğunu vurgulayan Nurettin Güz, bu dergilerin topluca derinlemesine incelemesini yapamayacağını söylerken, bu konuda yeni çalışmaları da alana davet ediyor.⁷¹ Bunu yaparken çalışmasını temellendirdiği dönemlemede en fazla sayıda derginin 1936-1937 yıllarında çıktığını söylüyor.⁷² Çalışması dergilerin yazarlarına, sayılarına, şehirlerine, içeriklerine bir kılavuz niteliği taşıyor; örneğin daha uzun süre yayımlanan dergilerin Ankara ile daha iyi ilişkiler kurduklarını gözlemliyor. Ama bu önerme bile dergilerin standart olmadığını ortaya çıkarıyor. Bu da tek parti döneminin teksesliliği konusunda yeni açılımlara göz kırpmıyor. Milli Eğitim bakanı olarak Halkevlerinin hazırlayıcısı olan Reşit Galip Bey'in açılış konuşmasında sözünü ettiği "muhit mesaisiyle merkez mesaisinin birbirine nasıl kaynaştırılacağı, muhitin merke-

65 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 73, 76.

66 Reşit Galip, "Reşit Galip Beyin Nutku", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Şubat 1932'den *Halkevlerinin Doğuşu*, s. 11-21, 15.

67 Halide Edip'e göre Amerika'da Jane Addams'ın kurmuş olduğu Hull House faaliyeti ve Edmond Desmoulin'in mektebinin yayınlarını takip eden ve "siyasal tarafı (olmayan)" köycülük fikri 1908'den beri sadece üst tabakayla meşgul olan ilerleme ve inkılâp taraftarı partilerin daha çok Hasan Ferit'le Reşit Galip gibi doktorlardan oluşan idealistlerce dengelenmesiydi. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2004, s. 15; Reşit Galip, "Reşit Galip Beyin Nutku", s. 15.

68 Elif Ekin Akşit, *Patterns of Spiritual Involvements of Women in Ankara*, ODTÜ Kadın Çalışmalarına sunulmuş Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

69 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 34-35.

70 Güz, *Tek Parti İdeolojisinin*, s. 1.

71 Güz, *Tek Parti İdeolojisinin*, s. 4-5.

72 Güz, *Tek Parti İdeolojisinin*, s. 7.

ze, merkezin muhit teşkilatına ne yolda bağlanacağı” meselesi ise Halkevleri ile toplumun gerçek ilişkisine ışık tutacak ve büyük oranda sözlü tarihlerle tamamlanabilecek yeni bir proje olarak bizi bekliyor.⁷³

Bu farklı okulları daha önce fazla sözü edilmeyen Muallimler Birliği perspektifinden inceleyerek alana çok önemli bir katkı yapan Taylan Filiz’in tezinin en önemli problemi, yani çalışma alanıyla arasına mesafe koyamaması, Halkevleri konusunda Anıl Çeçen’in yazılarının beslediği bir literatürün de önemli bir açığı. Her ne kadar Halkevleri yakın tarihimizin günümüz siyasi hayatını biçimleyen önemli kurumlarından olsa da, o döneme dair dile getirilen cümlelerin ve ifadelerin o zamana dair olduğunu ve de o dönemin heyecanı içinde yazıldığını iyi ayırt etmek gerekiyor. Seksen yıl sonra yazılan bilimsel bir metin aynı heyecanı kaldıramıyor! Aynı şekilde “Milletler ülkücü ve yeterli bir aydınlar kitesinin önderliğinde yaygın bir istek ile kalkınabilirler. Bu temel unsurların yaratıcısı ve besleyicisi eğitimidir” türü başlangıçlar, tarihe belli bir mesafeden değil de o günü yaşamışçasına ve o günün şartlarında yazarmışçasına yaklaşmanın bize ihtiyacımız olan analitik duruşu sağlamayacağına örnekleri.⁷⁴ Bu tür yaklaşımlar, bizleri, örneğin General Alpdoğan’ın aynı zamanda hem Halkevlerinde ve hem de Kız Enstitülerinde aktif olduğu gibi detayları yakalayıp militarizmin coğrafi dağılımlarını incelemekten alıkoyuyor.⁷⁵ Elaziz Kız Enstitüsü, diğer enstitülerle karşılaştırıldığında bulundurduğu etnik çeşitlilik ve resmî görevlilerle köylerden toplanan kızların arasındaki hiyerarşiler gibi konularda dikkat çekiyor.⁷⁶ Halbuki buradaki Halkevinin nasıl farklılaştığı konusu hâlâ aydınlatılmayı bekliyor.

Daha önce eserinden söz ettiğim Anıl Çeçen, Halkevlerinin tarihini anlattığı ve halkçılığa içerden bir eleştiri sağladığı giriş bölümünü takip eden bölümde Atatürk’ün içinde halk geçen konuşmalarını ardarda dizip ne kadar halkçı olduğunu överken Halkevlerinin tarihinin son perdelerine de içerden ışık tutuyor.⁷⁷ 27 Mayıs sonrası Halkevleri yeniden emirle canlandığında duyulan şaşkınlık ve sevinçle beraber kimsenin bu tekrara hazır olmaması belki kendi hallet-i ruhiyesini de açıklıyor.⁷⁸ Zira Çeçen’e göre “Siyasî tartışmaların giderek alevlenmesi karşısında Halkevleri Atatürk ve Atatürkçülük konularına daha çok ağırlık vermek gereğini duyuyor” ve böylece diğer siyasal akımları dışarda tutmayı hedefliyor ama onlar da Atatürkçülük kisvesine girerek korkulan varlıklarını sağlamlaştırarak sürdürüyorlar.⁷⁹ Halkevleri 12 Eylül döneminde solcu ol-

73 Çeçen, *Halkevleri*, s. 113; Reşit Galip, “Reşit Galip Beyin Nutku”, s. 11.

74 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 8.

75 Açılan biçki dikiş sergileri de iki kurum arasındaki ilişkinin oldukça yoğun olduğuna işaret ediyor. Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 70, 73.

76 Akşit, *Kızların Sessizliği*, Bölüm 5.

77 Çeçen, *Halkevleri*, s. 58-83.

78 Çeçen, *Halkevleri*, s. 269.

dukları gerekçesiyle yeniden davalık oluyor ve ne kadar Atatürkçü olduklarını ispatlamaya girişiyorlar.⁸⁰

Çeçen, Halkevleri'nin sonunu, çok partililiğe geçiş ve Türkiye'nin siyasî halinden başka bir boyutuyla da inceliyor: Ona göre Halkevleri burjuvalaşmayı sağlıyordu ve esnafıktan bu sayede burjuvalığa geçenler yenileri gelsin diye değil rekabet olmasın diye bu kurumun dibine kibrit suyu ekmişlerdi.⁸¹ Her ne kadar Çeçen bu tezini öne sürerken Halkevlerini başından beri etkileyen bir seçkincilik anlayışının bir değerlendirmesini yapmıyorsa da örneğin Berkes'in Halkevi anılarında dile getirdiği türden bir seçkincilik anlayışına yeni bir boyut ekliyor. Bu tespiti, üzerine bina edilebilecek yeni çalışmaları bekliyor.

Enstitüler

Nüfusu öğretmen atanmasına yetmeyen köylerde eğitim, öğretim ve tarım işlerinin bilimselliğini hedefleyen "Köy Öğretmenleri Kanunu" 1937 yılında çıkacaktı. Hem Eğitim ve hem de Tarım bakanlıklarını ilgilendirecek olan bu kanun vesilesiyle yönetimin aleyhine gelişen kent-köy uçurumunun kapanması planlanıyordu. Öğretmen yetiştirmenin hep istenilen hedefin gerisinde kalması sebebiyle Eskişehir'in Mahmudiye köyünde açılan ilk onbaşı ve çavuşlardan yetiştirilecek eğitimci kursunun mezunlarının kalitesi fark edilmişti ve bu eğitim yaygınlaştırılmak isteniyordu.⁸² Bu girişimin temelinde askeriyenin olmasını ve bu anlamda eğitimin devlete asker olmakla bir tutulabilecek olmasını not etmekte ve daha sonra neden köy eğitimi başarılı olmadı, köylüler enstitüleri neden sahiplenmedi sorularına cevap ararken hatırlamakta yarar var. 17 Nisan 1940 tarihinde ise 3803 sayılı kanunla bu gelişmeyi Köy Enstitüleri takip ediyordu.⁸³ 1947 yılından sonra programlarında değişiklik yapılmasıyla iddialı hedeflerinden uzaklaşan enstitüler, 1952 ve 1954 yıllarında yapılan kanun değişiklikleriyle, Muallimler Birliği nasıl Halkevlerinin içinde eridiyse, Öğretmen okullarının içinde eriyecelerdi.⁸⁴

Halkevlerinin sonunu getiren çelişkili ve çok boyutlu seçkincilikleri, aynı sırada gelişen köye yönelik hareketlerine de kuşkusuz yansımıştı. Ne var ki gerek bir şekilde ayakta kalan eski seçkinler gerekse yeni seçkinler köye gitmeye pek hevesli değillerdi ve Köy Enstitüleri daha önce dile getirdiğim gibi köylüleri köyde tuttuğu için bu seçkinleri tehdit etmeyecekti. Ne var ki evdeki hesap çar-

79 Çeçen, *Halkevleri*, s. 281.

80 Çeçen, *Halkevleri*, s. 357.

81 Çeçen, *Halkevleri*, s. 386-87.

82 Asım Karaömerlioğlu, "The Village Institutes Experience in Turkey", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, c. XXV, sy. 1, s. 41-42; Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 99; Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 80.

83 Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 82; Bekir Semerci, "Yeni Arayışlar", *Köy Enstitüleri: Amaçlar-İlkeler-Uygulamalar*, Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 27.

şıya uymadı ve enstitülerin merkezden uzakta edindiği eşitlikçi ve hakperest seyir toprak sahiplerinin canını sıktı. Temelinde askeriye olan ve bu anlamda devlete asker olmakla bir tutulabilecek eğitimin bir parçası olan bir girişim, Köy Enstitüleri tecrübesinde radikal bir şekilde dönüştü.⁸⁵ Bu gibi sebeplerle, Halkevlerinin ve Millet Mekteplerinin aksine Köy Enstitüleri, dönemlerinde ve sonrasında ağır eleştirilere maruz kaldılar. Bu eleştiriler sonradan gelişen ve diğerleriyle karşılaştırılmayacak romantik zenginliğe ve toplumsallığa sahip olan yazının eleştiri boyutunu minimuma indirdi. Halkevleri konusunda olduğu gibi analitik olan tek tük yazın da Enstitülerde başarıyı ve başarısızlığı açıklamaya çalıştı. Halbuki mesele, yine Halkevlerinde olduğu gibi akademik ya da değil, genel olarak yazında da kaale alınmayan, eleştiride de övgüde de olmayan, ikisi arasında yok olan “toplum”un, hatta tam da biçimlendirilmeye çalışılan toplumun birbirleriyle etkilenerek biçimlenmesi idi. Bu da o gün egemen olan ve günümüzde hâlâ kolayca konuya damgasını vuruveren köylü-kentli, geleneksel-modern ikiliklerine sıkıştırılıvermek üzere biçilmiş dindar/muhafazakâr tiplerle anlaşılacak bir mesele değil elbet.

Bu tipten problemliliğini aslında Şevket Süreya Aydemir daha Birinci Dünya Savaşı sonrasında anlamıştı.⁸⁶ Gerçi Stone’a göre o, köylülerin muhafazakâr olarak genellenmek için bile fazla cahil olduklarını, en iddialı oldukları konu olan dinî bilgilerinin bile yetersiz olduğunu düşünüyordu. Cumhuriyet’in ilanından sonra solculuk faaliyetleri sebebiyle yattığı cezaevinde onları daha iyi tanımak imkanı bulacak, belki sandığı kadar cahil olmadıklarını, ama en çok da Cumhuriyet’e sandığından daha çok bağlı olduklarını görecekti.⁸⁷ Eğitimden beklentileri vardı; bu beklentiler onu Kadro hareketinin oluşumuna itecek ve gerek yaygın eğitimin önemine gerek köycülüğe ilişkin görüşleri halk eğitiminin farklı aşamalarında etkili olacaktı.

Ne var ki köy üzerine kafa yoran zihinlerde bile köyün değişmezliği, aşılması çok zor bir kalıptı.⁸⁸ Örneğin konu hakkında birçok değerlendirme yazan Asım Karaömerlioğlu, Yakup Kadri’nin Anadolu köyünü tarifinden orada hayatın hiç değişmediğini düşündüğü sonucunu çıkarıyor, incelediği bir başka yazar olan Ahmet Celal’s e köylüleri sosyallik öncesi yaratıklar olarak tasvir ediyordu.⁸⁹ “Hiç değişmedikleri için tarihten de yoksun” olan köylüler “dar ve de-

84 Filiz, *Öğretmen Örgütleri*, s. 83; Semerci, “Yeni Arayışlar”, s. 27.

85 Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 45.

86 Frank A. Stone, “Rural Revitalization and the Village Institutes in Turkey: Sponsors and Critics”, *Comparative Education Review*, Ekim 1974, c. XVIII, sy. 3, s. 419.

87 Stone, “Rural Revitalization”, s. 420.

88 Asım Karaömerlioğlu, “The Peasants in Early Turkish Literature”, *East European Quarterly*, Yaz 2002, c. XXXVI, sy. 2, s. 131; Asım Karaömeroğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

89 Karaömerlioğlu, “The Peasants”, s. 131.

ğişmeyen bir muhitin terbiyesi ve tecrübesiyle yoğrulmuş kalmış”tı ve “eski zihniyet” ve “eski muhit”i mağlup edilecek iki büyük kuvvet olarak gören Kolombiya Darülfünunu Terbiye Şubesi mezunu Hilmi A. Malik’e göre de köycülükle bu değiştirilebilirdi.⁹⁰

Ahmet Celal’in belki fazla kör göze parmak yaklaşımı hâlâ köye yaklaşımları belirleyen güdü gibi görünüyor. Halkodaları sözkonusu olduğunda ve Enstitülerde bizzat bu kurumlarla uğraşan kişiler köylere gitmeyi hiç mi hiç istemiyor, gittiklerinde de sanki Afrika’ya gitmiş gibi davranıyorlardı.⁹¹ Köyün içinden bir köy edebiyatı konusuna da birçok “şehirli” edebiyatçı, aynen köylere baktığı gibi mesafeli ve sıradanlaştırıcı bir gözle bakacaktı. Mahmut Makal gibi köyden gelen ve hayatlarının gerisini de öğretmenlik rolünde köyde geçiren enstitü mezunlarının yazdıkları, bu çerçevede çok önemli bir fark yaratıyordu.⁹² Dengeli yazış biçimi, sadece köyü değil kendini bir köylü olarak ya da bir öğretmen olarak da değil, o an orada olan hikayeyi anlatan kişi olarak dolaylı olarak ortaya koyması, enstitü yazınında kolay kolay tekrarlanamayacak isabetlilikteydi.⁹³

Bu çeşit sonuçları da olan ve iki dünya savaşı arasında köylü ayaklanmalarıyla desteklenen köycülük Balkanlar’da da Batı’nın giderek artan müdahalelerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.⁹⁴ Ne var ki Türkiye’de endüstrileşmeden çok şehirleşmeye yönelik tepeden inme bir köycülük gelişmişti. Köycüler endüstrisiz bir şehirleşmenin anlamı üzerine kafa yormuyor ama endüstrileşmenin getirdiği acımasız işbölümünde işçilerin kişiliklerini yitireceklerini düşünüyorlardı.⁹⁵ Köycülük eğitimindeki, özellikle köy eğitimindeki kriz, sadece eğitimle değil daha büyük çaplı bir sosyal reformla çözülmesi gereken problemlerin bu şekilde eğitim üzerine binmesiyle ilgiliydi.⁹⁶

Literatürde devletçiliğin ve devlet desteğinin bir kalesi gibi görünen Köy Enstitüleri aslında hem devletin yükünü asgarîye indirecek -hatta devlete para kazandıran- ve hem de eğitimi okul bağlamının dışına da çıkararak reformun

90 Hilmi A. Malik, “Köylü Çocuklarımızı Yükseltmek Çareleri”, *Türk Yurdu*, sy. 12-14, s. 31-32.

91 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 59.

92 Mehmet Bayrak, *Köy Enstitüleri ve Köy Edebiyatı*, Ankara: Özge Yayınları, 2000, s. 386.

93 Mahmut Makal, *Bizim Köy*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1991; *Köy Enstitüleri ve Ötesi: Anılar, Belgeler*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979; *Köy Enstitüleri ya da Deli Memedin Türküsü*, Ankara: Güldiken Yayınları, 1996.

94 Nicos Mouzelis, “Greek and Bulgarian Peasants: Aspects of Their Sociopolitical Situation During the Interwar Period”, *Comparative Studies in Society and History*, Ocak 1976, c. XVIII, sy. 1, s. 85-105.

95 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 51, 52.

96 İhsan Başgöz, Howard E. Wilson, *Educational Problems in Turkey 1920-1940*, Bloomington: Indiana University Press, 1968, s. 156’dan alan Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 41-42, 54.

zeminini hazırlayacak iyi bir çözüm gibi görünüyordular.⁹⁷ Kirby de yetmişlerde literatürle pratiğin farkını, eğitimin devletçiliğin önemli bir alanı olmadığını tespit etmişti. Zaten otuzlarda devletçiliğin sanıldığı kadar yaygın olmadığını, devletin tarım fiyatlarına müdahalesinin çok kısıtlı olduğunu da yeni çalışmalar gösteriyor.⁹⁸ Sovyetler’de verimlilik konusunda harikalar yaratmış olan Stakhanovculuğun önceleri köycülük yaklaşımlarını etkilediği, 1930’larda ise Sovyet sisteminin çekiciliğini yitirdiği biliniyor. Amerika ve Sovyetler’de iş kamplarının oldukça popüler olduğu bu yıllarda Tonguç da Bulgaristan ve Almanya’da benzeri örnekleri çalışıyordu.⁹⁹ Her ne kadar köylüleri Türkleştirmek ve milliyetçiliği öğretmek enstitülerin önemli bir amacı idiyse de buralara ulaşan ve kendi kendilerine var olabildikleri için etki edebilen, o zaman popüler olan türde sert, faşizme kayan bir milliyetçilik değildi.¹⁰⁰

Karaömerlioğlu, Kirby’nin deneyim değil de deney olarak gördüğü enstitülerin sonunu elitlerin beklentilerinden fazla popülist olmalarına, özellikle de söylemden gerçeğe dönüşmelerine bağlıyor. Yine enstitülerin kendine güveni fazla ve emirleri sorgulayan tipte yetişmeleri de kitapta yazılanların gerçekleştirildiklerinde sistem için ne kadar tehlikeli olabileceğinin bir işareti.¹⁰¹ Belki tepeden inme bir “hümanizm projesinin”, belki de tabandan gelen ve kimseye borçlu olmadıklarından tabanda kalabilen bir hümanizmanın bir sonucu onlar.¹⁰² Enstitüler, dönemin bugünden bakarak çok güçlü görünen devletçiliğinin dönemin Kız Enstitüleri, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kurumlarının içine girince tersine dönen niteliğinin en sağlam göstergesi. Köy Enstitülerinin yerine bir okul öneren Mümtaz Turhan’ın (1908-1968) da içinde bulunduğu eğitime önem veren entelektüellerin Yunanca ve Latince derslerine ve klasiklerin çevirisine vermeye başladığı önem de, bu çizgide, tepeden inme değil sivil toplum çerçevesinde anlaşılmalı.¹⁰³ Tek parti dönemi de, *Yücel* gibi dergileri ve okullarıyla sadece partiden ibaret değildir. Zaten Köy Enstitülerinin hâlâ herkesi büyüleyen kendi özgün boyutunun içine oturacağı çerçeve de böyle bir çer-

97 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 49.

98 Şevket Pamuk & Zafer Toprak (ed.), *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1988, s. 92’den aktaran Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 55.

99 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 59, 66.

100 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 64.

101 Karaömerlioğlu, “The Village Institutes”, s. 70; Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Ankara: Güldikeni Yayınları, 2002, Bölüm 7, “Kızılçullu ve Çifteler Deneyleri”.

102 Güneş Altınbaş Serezli, “Turkish Humanism Project in the Early Republican Period”, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, 2006; Şehnaz Tahir Gürçağlar, *The Politics and Poetics of Translation in Turkey 1923-1960*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2001.

103 Müfredata köy ekonomisi dersi de eklemeyi hayal eden Emrullah Efendi’nin (1858-1914) elitist tuba ağacı nazariyesi sanıldığı gibi sadece kendisine mahsus değil. Frank A. Stone, “The Evolution of Contemporary Turkish Educational Thought”, *History of Education Quarterly*, Yaz 1973, c. XIII, sy. 2, s. 149-150, 156-158.

çeve olmalıdır. Çok partili rejimle ve Amerika ile yakınlaşmayla beraber yürütülemeyecek olmaları elbette sonlarını getiren etkenlerden biridir. Bunu teslim edenin İnönü'nün ta kendisi olması da dönemin siyasetiyle yakın ilişkilerine işaret eden bir yönleridir. Ama ne bu okullar, ne eğitim ve hatta ne de siyaset, sadece devlet adamlarından, büyük ölçekli ülke politikalarından ibarettir.¹⁰⁴

Bu anlamda, enstitülülerin enstitüleri sona erdirenin köylüler değil politikacılar olduğunu tekrar tekrar söylemesi sadece iyi niyetli bir kendini savunma çabası değildi. Ama kapatılmalarına 1960'lara kadar kimsenin karşı çıkması da enstitülülerde öğrenciler ve onların yakın çevresi dışında kalan köylülere karşı bir içerleme yaratmıştı.¹⁰⁵ Fakat konuya en komplike analitik yaklaşımı geliştiren Karaömerlioğlu'nun ardarda akıllıca dizdiği, bürokrat ve liderlerden destek gelmemesini iyi açıklayan sebepler dahi, diğer eğitim kurumlarına ve kültür devrimi aygıtlarına bakılınca Köy Enstitüleri bulunabilecek en az seçkin kurumlardan biri olduğu halde, köylülerden destek gelmemesini açıklamaya yeltenmiyor bile. Bu yüzden de kendi deyimiyle "sessiz yokoluşu" da anlatmıyor. Yaygın bir açıklama olan, Enstitülerin toprak sahiplerini ürküttüğü ise sadece bir notta geçiyor.¹⁰⁶ Merkezî devlet, tarımsal mekanizmaları kontrol altına almak isterken gücü fazla baskı karşısında işbirliği yapan merkezkaç kuvvetlere kaptırıyor. Bu güç transferi kültürel alandaki durumla da oldukça paralel gidiyor.¹⁰⁷ Örneğin bir enstitü hocası olan ve solculukla suçlanıp enstitüyü terk etmesi istenen Asiye Eliçin, enstitüleri sonradan devlet kontrolünü arttırmak ve vergi toplamasını kolaylaştırmak için bir alet olmak ile suçluyor.¹⁰⁸

Herhalde Stone'un köylüler şehirdekilerin pek umurunda değildi tezini de dikkate almak gerekiyor.¹⁰⁹ Ne de olsa köy projeleri şehirlerde tasarlanıyor ve son tahlilde fazla görünmeyecek olan bir tasarım için fazladan emek harcamayı kimse göze almıyor. Köylünün desteği de elbette bu desteği almak için bile onları bu tasarıma katmayınca, dinî konularda "bile" cahil olduklarını görüp bu konudaki eğitim talebine rağmen kıl kıpırdatmayınca gelmiyordu. Köyü değişken olarak ve köylüyü çok yönlü bir şekilde resmeden ama saygı gösteren Mahmut Makal'da bile en iyisinden eleştirel bir mesafe olunca da bu desteğin de gelmemesinde şaşılacak bir şey yok. Makal'ın anılarına bakılırsa şehirliğin değil ama köylülerin destek eksikliği köylünün beklentisi olan düzgün din eğitimini kimsenin kaale almamasına, ya da dindarlığı aşırıya götürenlerin kari-

104 Karaömerlioğlu, "The Village Institutes", s. 71.

105 Karaömerlioğlu, "The Village Institutes", s. 72. Mahmut Makal'ın anıları da bunu gösteriyor. Makal, *Bizim Köy*, s. 118-119.

106 Karaömerlioğlu, "The Village Institutes", not 148, s. 73.

107 Tim Jacoby, "Agriculture, the State and Class Formation in Turkey's First Republic (1923-60)", *Journal of Peasant Studies*, 2006, c. XXXIII, sy. 1, s. 34, 43.

108 Karaömerlioğlu, "The Village Institutes", not 146, s. 72.

109 Stone, "Rural Revitalization", s. 422.

katürizasyonu esnasında dini ciddiye alanların da Hürrem Arman'ın sözleriyle “kendiliklerinden oruç tutmaktan vaz geçmesi”nin takdire şayan addedilmesine yorulabilir.¹¹⁰ Köy enstitülülerin kendilerinin “köyün o ilkel koşulları”ndan söz etmelerine ya da.¹¹¹ Hatta kim bilir, Aydemir'e göre din konusunda pek az şey bilen köylünün dini bir inat alanı olarak kurması da bu çeşit bir zıtlaşmada aranabilir.

Halkevlerini ideolojize eden metinler sadece erken dönemlerde değil Anıl Çeçen'inki gibi sonradan da yazılıyordu ama enstitüler hakkında bu gibi çıkarımların yapılabileceği anılar ve romantik yaklaşımı benimseyen anı tipi kitaplar birbirine giriyor. Ne var ki Halkevlerinin sistem içi ideolojizasyonu karşılaştırıldığında kendileri eleştirel olmaktan gurur duyan ve analitik olmayı çok iyi başaran enstitülülerin zaten yeterince eleştirilmiş olan okullarını eleştirmeye dillerinin varmaması rahatça anlaşılabilir. Birbirinden üretken olan enstitülülerin otobiyografi çeşitlemeleri olan eserlerinin neredeyse her birinin enstitüler ile ilgili olması dikkat çekici bir özellikleri. Pazarören'den Ali Dündar'ın eserlerindeki durumu ele alalım; *Hasan Ali Yücel, Sözden Yazıya, Ankara Dostları, O Yıllar Dile Gelse, Aydınlık Adına Susmayanlar, Kuruluşunun 60. Yılında Köy Enstitüleri, Köy Enstitüleri, Basında Köy Enstitüleri, Neden Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı?* yayınlarında yer almış.¹¹² Enstitülülük hayatla doğrudan ilişki kuran tüm uzmanlaşmalarla bağdaşabileceğinden olsa gerek, dilbilimci kimliğiyle enstitülü kimliği kitaplarında birbirine geçmiş. Burada incelemeyecek olmama rağmen kuşkusuz derinlemesine analizleri hak eden Mehmet Başaran'ın *Özgürleşme Eylemi* ve Sabahattin Eyüboğlu'nun *Köy Enstitüleri Üzerine* kitapları anılarla analizin iç içe geçtiği, çok iş yapmaya alışmış insanların aynı üretkenliği yazın hayatında devam ettirdiği özgün bir yazın türü olarak dahi değerlendirilebilir.¹¹³ Şimdilik Halkevlerinin sanata yaklaşımını yerden yere vuran Sabahattin Eyüboğlu'nun daha seçkin bir aileden geldiği-

110 Makal, *Bizim Köy*. s. 118-119; Arman, *Piramidin Tabanı*, s. 432-434. Bu konuda Alevî-Sünnî derinliklerine de haiz olan Hasan Kıyafet'in eserlerini de incelemekte yarar var. Bayrak, *Köy Edebiyatı*, s. 320-322. Hasan Kıyafet, *Komünist İmam*, Ankara: Üçler Matbaası, 1977; *Aliali*, İstanbul: İnsanca Yayınları, 1985.

111 Semerci, “Yeni Arayışlar”, s. 27.

112 Ali Dündar, *Hasan Ali Yücel*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayınları, 1997; *Sözden Yazıya*, Ankara: Ankara Dostları Yayını, 1996; *Ankara Dostları*, Ankara: Güldiken Yayını, 1998; *O Yıllar Dile Gelse*, Ankara: Güldiken Yayını, 1997; *Aydınlık Adına Susmayanlar*, Ankara: Güldiken Yayını, 2000; *Kuruluşunun 60. yılında Köy Enstitüleri*, Bulancak: Bulancak Atatürkçü Düşünce Derneği, 2000; *Köy Enstitüleri*, İstanbul: Tüses Yayınları, 2000; *Basında Köy Enstitüleri*, Ankara: Güldiken Yayını, 2000; *Neden Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı?*, İstanbul: Çağdaş Eğitim Vakfı Yayını, 1996.

113 Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990; Abdullah Özkucur, *Köy Enstitüleri Destanı: Anılar*, Ankara: Öğretmen Yayınları, 1985; Sabahattin Eyüboğlu, *Köy Enstitüleri Üzerine*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1979.

ni ve Köy Enstitülerinde sanata dair hayallerinin de ne kadar geniş olduğunu not etmekte yarar var: Eyüboğlu, “günlük eserlerin, palavrasız, metafiziksiz” bir haline hep beraber ulaşmak için kız kardeşi Mualla’yı enstitüye yazdırıyor ve Bedri Rahmi’yi ailesiyle beraber kafa dinleyerek üretebileceği bir ortam olan Hasanoglan’a davet ediyordu.¹¹⁴

Romantik yaklaşımın örneği olan ve ünlü enstitülülerden Çifteler’den Abdullah Özkucur’un *Köy Enstitüleri Destanı* gibi eserlerine ek olarak bir de Engin Tonguç’un *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, enstitülü tek kadın Pakize Türkoğlu’nun *Tonguç ve Enstitüler* ya da *Sabahattin Eyüboğlu ve Köy Enstitüleri* gibi biyografi-analiz cinsi kitaplar var.¹¹⁵ Makal tarafından “enstitülünden çok enstitülü” olarak görülen Mustafa Ekmekçi’nin *Öksüz Yamalığı*’ndaki analitik ama taraftar gazeteci bakış açısı ve Feyzullah Ertuğrul’un Köy Enstitüleri sistemi hakkında sosyalizmleriyle bağlantılı incelemesi ise daha mesafeli bakış açılarına örnekler.¹¹⁶ Can Dünder’in *Köy Enstitüleri* kitabı da bu türün iyi niyetli, görsel destekli ve referans vermeden de olsa çok vurucu alıntılar yoluyla bir toparlanması olarak nitelendirilebilir.¹¹⁷ İsabetli bir kronoloji ve Tonguç arşivi gibi arşivlerin araştırılması yoluyla okuyucuyu yakalıyor.

Olmayanlara gelince, kadınların anılarına dair çok önemli bir eksiklik var literatürde: Pazarören’den Başaran’ın roman ve öykülerinde Elif adıyla anılan Hatun Birsan Başaran (1927-1997) enstitülülükle ünlü olan bir enstitülünün enstitülü eşi olup, gelecek vaadedip duyulmayan eşlerin bir örneği. “Zor yaşama koşulları içinde çocukluğunu yaşayamadı. Pazarören Köy Enstitüsü’ne girişi kurtuluş oldu” diyor *Vikipedi* onun hakkında. *Köy Enstitüsü* dergisine “Elif Teyze” diye, sonradan Hasan Ali-Kenan Öner Davası sırasında karşı tarafça kullanılacak kadar etkili bir yazı yazan bu çalışkan öğrencinin kurtuluşu kendisine sadece komünistlik suçlamaları düşmesi ve eşinin ünlenmesinden ibaret olmamalı diye de düşündürüyor *Vikipedi*’nin bu sözleri.¹¹⁸ Dünder da alıntılarında ilk suçlananların kadınlar olduğundan söz ediyor. Anlaşılan zaten enstitüde çok az olan kızlar, belki tipin enstitülü olması hasebiyle enstitülülüklerinin bedel ödemekle yakın alakasından kurtulamıyorlar. Enstitülerde boğazlarından ayak bileklerine kadar kapalı olarak da olsa yüzme öğrenen; erkeklerin

114 Mehmet Başaran. *Sabahattin Eyüboğlu ve Köy Enstitüleri*, İstanbul: Cem Yayınları, 1990, s. 46, 47, 57.

115 Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970; Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

116 Mustafa Ekmekçi, *Öksüz Yamalığı: Köy Enstitüleri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996, s. 5; Feyzullah Ertuğrul, *Köy Enstitüleri Sistemi ve Düşündürdükleri: Siyasal Yazılar*, Ankara: Güldiken Yayınları, 2001.

117 Can Dünder, *Köy Enstitüleri*, İstanbul: İmge Yayınevi, 2000.

118 “Hatun Birsan Başaran”, *Vikipedia*, 1.6.2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/Hatun_Birsan_Ba%C5%9Faran

kasketi köylü kıyafetinin parçası haline gelirken önden fiyonkla bağlı Viktoryen boneleri en iyi niyetli haliyle garipsenen enstitülü kızlar, suçlamalar o dönem için kendilerine yöneltilmiş olsa da sanki Enstitülerin önemli bir parçası olmamış gibi görülüyorlar.¹¹⁹

Anılarını yazıp varlıklarını hatırlatmayışlarıyla sanki erkekler Enstitüler kapanınca bir anda boş kalmış da, kadınlar zaten hiçbir zaman boş kalamazmış gibi bir intiba uyandırıyorlar. Bu konuda önemli bir istisna herhalde Köy Enstitülü kimliğinin dışında da bilinen Ayşe Baysal.¹²⁰ Talip Apaydın'ın eşi Halise Apaydın, Mahmut Makal'ın eşi Naciye Makal da enstitülü olup, çeşitli yerlerde bu konuda yazıları çıksa da isimleri eşlerinin gölgesinde kalan diğer kadınlar. Enstitü kanunlarında "Köyde dul kadınlar erkeklerin yaptığı 'köye faydalı' her işte çalışmaktadırlar. Demek ki yapı işlerinde onlar (Kız Enstitülüler) da çalışmalılardır" gibi prensiplerle vurgulanan eşitlik ilkesinin gerçek hayattaki isabetsizliği sadece Enstitülerde yaratılan haksever dünyanın siyasette bulunmasında değil, bizzat bu haksever dünyada her zaman her türlü eşitliğin bulunmamasında da kendisini gösteriyor.¹²¹

II. Başlıca Sorunsallar

Birkaç başlıkta incelediğim literatürün Millet Mektepleri için çok az, Halkevleri için biraz daha çok ama hâlâ az sayıda, Köy Enstitüleri için de sayıca çok ama yine de analitik örneklerin azlığından etkilenir halde olduğunu söyledim. Yukarıdaki analiz, Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri konularında kaynakların artarak gitmesinin sebebinin sadece aradaki yirmi yıllık zaman farkı değil, Takrir-i Sükûn'un toplumsal hafızamıza ve gündelik hayatımıza verdiği biçimlemenin hâlâ yirmili yılların sonlarına ve otuzlara bakışımızı etkilemesi olduğuna dair de ip uçları taşıyor.

Analizim sırasında bir de halk eğitiminin önemine ve kadınların burada biraz daha geniş olarak tartışacağım yokluğuna işaret ettim. Bu bağlamda, sadece Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi halk eğitim girişimleri içinde kadınların ne yaptığına ilişkin pek az ipucu olmakla beraber, bu girişimlerin içinde Kız Enstitülerinin hemen akla gelmemesinin de hayal gücümüzü çok olumlu etkilemediğini ekleyeyim. Kız Enstitüleri konusunda bir elin parmağını geçmeyen literatürün, Fatma Gök, Şule Toktaş, Yael Navaro-Yaşın, Sevim Yeşil ve benim kitap ve makalelerimizden ibaret olduğunu da belirte-

119 Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, s. 255.

120 Ayşe Baysal, *Anılarla Ayşe Baysal*, Ankara: Selvi Yayınları, 1997.

121 "Köy Okullarının ve Enstitülerin Teşkilatlandırma Kanunu Layihası ve Mevakkat Encümen Mazbatası", *Köy Okulları ve Enstitülerin Teşkilat Kanunu ve Müzakereleri*, Ankara: Maarif Matbaası Ankara Şubesi, 1943, s. 54, 66.

yim.¹²² Dergiler, okul yıllıkları ve devlet yazışmaları gibi kaynaklar dışında birincil ve ikincil kaynakları kavuşturacak anıların yokluğunda, bu çalışmalarda sözlü tarih önemli bir yöntem olarak kullanılıyor. Doğudaki enstitülerle ilgilenen Yeşil ve benim, ve örneğin Zeynep Türkyılmaz'ın yazılı anı kaynağını ise Sıdika Avar'ın anıları oluşturuyor.¹²³

Kız Enstitüleri tecrübesinin de gösterdiği gibi, “Hanımlar unutmayınız ve kızlarınıza, onların kızlarına anlatınız: onlar da kızlarına ve kızlarının kızlarına söylesinler: bizden sonra yetişecek olan bütün kadınlar inanılmaz bir masal gibi bunu dinlesinler, ve dünden ikrah etsinler” sözleriyle tarif edilen ideal, geçmişle bağlantıları koparmak için kadınlara gereksinim duyuyordu.¹²⁴ Ama bu gereksinim, onlara ihtiyaç duydukları desteğin her zaman verildiği anlamına gelmiyordu. Her ne kadar Kız Enstitülerinden yeni bir topluma model olacak kadınlar yetiştiyse de diğer okullardaki kadınların ne olduğu konusunda hâlâ soru işaretlerinden başka pek az şey var elimizde. Kız ve Köy Enstitüleri arasındaki ilişkilere çok az değinilmiş olduğundan söz ettim. Burada benzeri bir ilişkinin Halkevleriyle de kurulabileceğini, Halkevlerinde olmaları idealleştirilirken olabilmeleri için gerekenlerin pek azı yapılan kadınların Halkevleriyle bu şekilde de ilişkilendiğini söyleyeyim. Örneğin, Halkevinin “beşi doktor, elli muallim, altmış dördü tüccar, on yedisi işçi, dokuzu çiftçi ve on sekizi kadın” olmak üzere toplam 193 kişiden müteşekkil Elazığ şubesi çalışmaları kapsamında zaman zaman dikiş ve biçki sergileri açılıyor ve ilgi görüyordu. 1937 Nisanının son pazarında Bayan İffet Merzuka, Kültür Müşaviri Süreyya, Ortaokul Resim Muallimi Kenan, Halkevi Müze ve Sergi Komisyonu Başkanı Mustafa Arpacı'dan mürekkep jüri şapka ve çiçekten Neriman'ı, yünden Ruhsude ve Melahat'ı, makine işinden “çay takımını yapan Ortaokul Tarih Muallimi Ömer Kemal eşi Remziye”yi, oya işinden Zehra'yu, hesap işlerin-

122 Fatma Gök, “Kız Enstitüleri: ‘Ev Kadını Yetiştiren Asri Bir Müessesese’”, *75 Yılda Eğitim*, Fatma Gök (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999; “Girls’ Institutes in the Early Period of the Turkish Republic”, *Education in Multicultural Societies: Turkish and Swedish Perspectives*, Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök (ed.), Londra: I. B. Tauris, 2007, 93-105; Dilek Cindoğlu ve Şule Toktaş, “Empowerment and Resistance Strategies of Working Women in Turkey: The Case of 1960-70 Graduates of the Girls’ Institutes”, *European Journal of Women’s Studies*, 2002, sy. 91, s. 31-48; Şule Toktaş, *Gender Awareness: A Study of Women Teachers and Academicians Who Are Graduates of ‘Girls’ Institutes 1960-70*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1997; Yael Navaro-Yaşin, “‘Evde Taylorizm’: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-1940)”, *Toplum ve Bilim*, 2002, sy. 84; Sevim Yeşil, *Unfolding Republican Patriarchy: The Case of Young Kurdish Women at the Girls Vocational Boarding School in Elazığ*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2003; Akşit, *Kızların Sessizliği*.

123 Sıdika Avar, (1901-1979) *Dağ Çiçeklerim*, Ankara: Öğretmen Yayınları, 1986; Zeynep Türkyılmaz, “The Republican Civilizing Mission: The Case of Mountain Flowers in Derişim/Tunceli (1937-1950)”, *MESA Konferansı*, 2002.

124 Hatice Hatip, “Bizim Bayram!”, *Resimli Şark*, 29 Birinciteşrin 1933, sy. 35, s. 88.

den Remziye'yi, el işlerinden ortaokul dikiş öğretmeni Adalet Nazlı'yı seçiyordu.¹²⁵ Köy Enstitülerinden mezun olan kadınlara da dikiş makinesi ve iş aletleri armağan ediliyordu.¹²⁶

Sadece bu okullar hakkındaki literatürde değil eğitime dair yaklaşımlarda, o da var sayıldıkları zaman, kızların ve kadınların yerinin görüntüye yönelik olması, biçki dikiş ürünlerinin de adeta ideolojik aksesuarlar olması çok manidar. Ama bu durum, dışarıda bırakıldıklarında bile eğitim politikalarının ne kadar merkezî parçaları olduklarını değiştirmiyor. Millet Mekteplerine devam eden kadınların daha başarısız olması, birbirini takip eden bu üç halk eğitim kurumuna katılım bakımından ev işlerinin yarattığı engelin ne kadar da belirleyici olduğuna işaret ediyor. Sadece Millet Mekteplerinde değil, çocuklara köyün bilgili kadınları arasından seçilen “yatı anası”nın baktığı gibi bilgilerin göz ardı edildiği Köy-Yatı Okullarında da kadınların rolünün bir kez daha değerlendirilmesi gerekiyor. Bu eksikliğin bir parçasını da kırsal bölgelerdeki kadınların yaşadıkları değişime ilişkin hiçbir şey bulunmayışı oluşturuyor. Bu minvalde, Van Boeschoten'in Yunan köylerinde yaptığı sözlü tarih çalışmasına benzer sözlü tarihler şehirde 1920'lerde çok radikal bir şekilde dönüşen ev-işi kavramının eğitim yoluyla köyde nasıl algılanmaya başladığına ışık tutacaktır.¹²⁷ Böyle bir değerlendirmede, Köy Enstitülerinin de bir parçası olan ev işlerinin hem kızlara hem erkeklere verilmesini gerektiren bir idealizm varken bile pratikte erkeklerin bahçe işi kızlarınsa temizlik yaptığını da unutmamakta yarar var.¹²⁸

Köy Enstitüleri, Kız Enstitülerinin aksine Takrir-i Sükûn Kanununun etkisinin azaldığı bir dönemde açılmışlardı. İsmet İnönü her iki enstitüyle de yakından ilgilenmişti ama farklı dönemlenmelerden olsa gerek, kızların fazlasıyla devlet güdümlü görünen hikayesi, aynı Dewey prensiplerinden türeyen Köy Enstitülerinde büyük bir dönüşüm geçirdi. Aslında Kız Enstitüleri de sadece Dewey'in raporunda yazılanlara bağlı kalmamışlardı. Dönemlerinin koşullarında ve öğretmen ve öğrencilerinin kişiliklerinde, üstelik Kız Sanayi Mekteplerinin devamı niteliğinde olduklarından çok daha eski menşeli olmalarına ve Köy Enstitüleri gibi öteki ilan edilmemelerine rağmen dönüşmüşlerdi. Ama Köy Enstitülüler Kız Enstitülülerin aksine bu dönüşümü yazmaktan zevk duydular. Ne var ki, Köy Enstitülü kadınlar Kız Enstitülü kadınlarınkine benzer bir sessizliği sürdürdüler. Çok partili döneme geçişin kurbanları olarak görülen Köy Enstitülerini bu gibi faktörleri göz ardı ederek idealize etmek de aslında, Kız Enstitülerinin ve enstitülülüğün prensiplerinin paralel bir algı-

125 Ergen, *Halkevleri ve Elazığ*, s. 70, 73; Altan, 1937, sy. 25, s. 11.

126 Samiha Tuna, *Köy Enstitüsünde Kadın Olmak*, Yüksek Lisans Projesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları, 2008, Emine Biçer ile görüşme.

127 Haspulat, *Eğitimde Köye Yönelme*, s. 86; Van Boeschoten, “The Peasant and the Party.”

128 Tuna, *Köy Enstitüsünde Kadın Olmak*, Ayşe Baysal ile görüşme.

sının eksikliği sebebiyle mümkün olmuş görünüyor. Köy Enstitülerinin az sayıdaki kız öğrencilerinin bir kısmının Elazığ Kız Enstitüsü'nün ilk mezunlarından Köy Enstitülerine devam edenlerden olduğu, denkleme Kız Enstitülükleri eklendiğinde Tonguç merkezli romantizasyonun o kadar kolay olmadığı da bir gerçek.¹²⁹

Her ne kadar Köy Enstitükleri literatürü hem Kız Enstitükleri ve hem de Millet Mektepleri ve Halkevleri üzerine yazılanları kat be kat aşsa da diğer okullar için de geçerli olan akademik literatür açığı Köy Enstitükleri için de geçerli. Halbuki enstitülüküğün doğası, enstitülüklerin yetiştiriliş ve kendilerini yetiştiriliş biçimleri, daha fazla analiz eden ve buradan bir diyaloga yönelen eserleri hak ediyor.

Köy Enstitükleri, kısa bir süre için de olsa, Kız Enstitüklerindeki vatandaşlıkla özdeşleştirilen şehirli vurgusu yerine nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüklerin vatandaşlık üzerine kafa yormasını, bir ülkeyi inşa etmesini ve eğitimin herkesin işi haline gelmesini sağlıyordu. Bir ülkenin payidar kalması için sadece geleceği onlardan daha iyi gördükünü düşünen siyaset adamlarına değil vatandaşlarına da ihtiyacı olduğunu bu okullar hatırlatıyordu. Sözkonusu vatandaşların, ulus devletler çağında ayakta kalmaya çalışan bir ülkeyi oluşturabilmek, işlemlerini sağlayabilmek ve birbirleriyle geçinmek için Enstitüklerde verilen eğitim türü bir eğitime ihtiyaç duymaları, bu okullar kapatılırsa da değişmeyecekti. Her ne kadar bu amaçta değişiklikler yapılsa da sonuçta toplumsallaştırma fonksiyonu her iki enstitükde de başarılı oluyordu. Toplumsallaştırılan değişiklikler bir kültür devriminden bekleneceği ölçüde büyüktü, ama sonuçlar doğal olarak önceden planlandığı şekilde gerçekleşmiyordu. 1920'lerin misyonu 1940'lar için çok farklı şeyler ifade etmeye başlıyordu.

Literatürde üzerinde durulmayan bir başka soru da etnik kökenler ve halk eğitimi esnasında ortaya çıkan farklılık krizleridir. Genel bir yaklaşım problemi olarak ortaya koymaya çalıştığım Halkevlerine toplumsal açıdan bakmak, özel çaba gerektiren bu konu. Bu konunun çalışılması hem büyük şehirlerdeki hem de taşradaki anıların içine derince dalmayı gerektirecektir. 1930'lar sözlü tarih çalışmaları için sınırdaki bir dönem olduğundan, belki de bu yöneme ağırlık verilmesi yerinde olur. Köy Enstitüklerinde Halkevleriyle karşılaştırıldığında gerçeğe yaklaşan eşitlik ideali; Kars Cılavuz Köy Enstitüküsü'nden Halise Apaydın'ın "hayır hiç bir ayrımcılık yoktu... Kürtçe konuşan yoktu..." sözleriyle hem vurgulanıyor, hem de problemleri tarafları ortaya çıkıyor.¹³⁰

129 Stone, "The Evolution", s. 154. Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitükleri*; Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitükleri*; Mehmet Başaran, *Tonguç Yolu: Köy Enstitükleri, Devrimci Eğitim*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1974.

130 Tuna, *Köy Enstitüküsünde Kadın Olmak*. Tuna, benimle yürüttüğü bu bitirme tezi için beş sözlü görüşme yaptı, Halise Apaydın'ın söyledikleri özellikle ilginçti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk eğitimi ve yaban-yerli, köylü-kentli gerilimlerinin dışavurumunun benzeri değişimlerin yaşandığı diğer ülkelerle karşılaştırmalı incelenmesi de literatüre yeni bir soluk getirecektir.¹³¹ Sadece benzeri kültür devrimlerinin yaşandığı Sovyetler, İran, Hindistan değil, Mustafa Albayrak'ın Millet Mekteplerinin Danimarka Halk Okullarından esinlendiği tespiti üzerine Danimarka, ve Tonguç'un üzerine çalıştığı Bulgaristan ve Almanya da bu karşılaştırmalar için verimli zeminler olacaktır.¹³²

Köy hayatına ilişkin genellemelerin günümüzde hâlâ etkili olduğu ve köylerin tarihsel gelişiminin ve dönüşümünün de karşılaştırmalı çalışmalara muhtaç olduğu düşünülürse bu karşılaştırmaların zaman alacağı tahmin edilebilir.¹³³ Köy Enstitülerinin köy ve köylü kavramlarını yeniden tanımlamaları ve etnik kökenlerin halk eğitimine yansımaları konularında başlangıç teşkil edebilecek bir kaynak Mehmet Bayrak'ın *Köy Enstitüleri ve Köy Edebiyatı* eseri olacaktır. Gerçi Bayrak köy kökeniyle köy ve köylüler için geri kalmış ve ilkel tanımlamalarını çekinmeden kullanmak rahatlığını gösteren bir yazardır. Bu yüzden, tam da bu tanımların dönüşümü üzerine yazarken gösterdiği bu tereddütsüzlük eserinin okunmasında zaman zaman yabancılaştırıcı bir etki yaratıyor. Yine de, “edebiyat coğrafyasında enstitülülerin ürünleri” dağılımı çok

132 Albayrak, “Millet Mekteplerinin Yapısı”, s. 472; Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü”, s. 471.

133 Hegemoni ve otonomi arasında Yunan köylüleri ve devlet için Ziakas köyünde sözlü tarih yöntemiyle yapılmış bir çalışma için bkz. Riki Van Boeschoten, “The Peasant and the Party: Peasant Options and ‘Folk’ Communism in a Greek Village”, *Journal of Peasant Studies*, Temmuz 1993, c. XX, sy. 4, s. 615. Karşılaştırmalı çalışmalar için Orta Asya’dan bir sayfada, o da doğrudan bir ilgi kurmadan söz eden yoksa da etmeyen eserlerin yerini alması da elbette önemlidir. Wayne S. Vucinich ve John Shelton, *The Peasant in Nineteenth-century Russia*. Stanford University Press, 1968, s. 89; Steven L. Hoch, “Serfs in Imperial Russia: Demographic Insights”, *Journal of Interdisciplinary History*, Güz 1982, c. XIII, sy. 2, s. 221-246. Kabaca Halil İnalçık'ın çalışmaları, XVI. yüzyıl öncesi kolonizatör Türk dervişleri için Barkan ve Faroqi'nin göçebelik ve nüfus anlatıları, XVII. ve XVIII. yüzyıllar için Ariel Salzman ve Karen Barkey'in çalışmalarından beslenen ve kuşkusuz daha zengin bir malzemeyle etnik değişime bakan ve sosyal yönü ağır basan çalışmalar yukarıda bahsettiğim karşılaştırmaları besleyecektir. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Bakana Mahsus İstatistik Defterleri*, İstanbul, 1941; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1942; Karen Barkey ve Ronan Van Rossem, “Networks of Contention: Villages and Regional Structure in the Seventeenth-Century Ottoman Empire”, *American Journal of Sociology*, Mart 1997, c. 102, sy. 5, s. 1345-1382; Suraiya Faroqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Emine Sonnur Özcan (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006; Halil İnalçık, “Village, Peasant and Empire”, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture Joint Series, c. IX, 1993, s. 137-60. Sosyal yönü ağır basan ama bu sefer de tarihî değişimi göz ardı eden Ermeni köy hayatı kitabı hem XIX ve XX. yüzyıl köy tarihleri ve hem de etnik değişimin takibi için önemli bir kitap. Mary Kilbourne Matossian, Susie Hoogasian Villa, *Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, Altuğ Yılmaz (çev.), İstanbul: Aras Yayınları, 2007.

isabetli.¹³⁴ Dursun Akçam, Talip Apaydın, Yusuf Ziya Bahadın, Mehmet Başaran, Fakir Baykurt, Kemal Burkay, Hasan Kıyafet ve Mahmut Makal'ın eserlerini ayrıntılarıyla ve yazar biyografileriyle ilişkilendirerek uzun alıntılarla aktarması ve köyde yaşama ve göç olgusuna dikkati çekmesiyle önemli bir çalışma. Mesela Baykurt'un *Yılanların Öcü* kitabının filme uyarlanması ve Akçam'ın *Köyden İndim Şehire* kitabının Eğilmez'in aynı adlı filmiyle aynı sene (1973) çıkması üzerinden benzeri bir çalışma da ilginç olacaktır. Halkevlerinden doğru giderek Türk sinemasında köyün ve sadece köyden kente göçün değil Almanya'ya göçün işlenişinde Köy enstitülerinin yeri daha birçok çalışmaya konu olacaktır. Bir halk eğitim kurumu olmasına karşın, sadece birkaç sene eğitim vermesiyle toplamda yeterince az ve yeterince fazla sayıda mezundan oluşan, birbirini tanıyan, dönüşen ve Tonguç gibi köy kökenli bir idealistin samimî yönlendirmesiyle biçimlenen bir kuşak, popüler kültürün en "seçkin" ürünlerini üretmek için biçilmiş kaftan gibidir. Güldikeni gibi yayınevlerinin sırf Köy Enstitüleri konusunda yayınlar yaptığına ve bu konuya olan ilginin azalmadığına bakılırsa, bu çalışmalarını yakın gelecekte beklemek boş bir ümit olmayacaktır.

Sonuç

Yardım edenle edilen arasındaki farkın altını çizerek bile hakçılık idealinden uzaklaşan Halkevleri belki sadece "unutkan vatandaş"ı amaçlamıyordu ama bu o dönemi belirleyen çelişkili amaçları ve toplumsallaşmak isterken toplumu önemsemeyen halkçılık biçimiyle damgalanmalarını engellememişti. Halkevleri ile toplumun gerçek ilişkisine ışık tutacak ve büyük oranda sözlü tarihlerle tamamlanabilecek yeni projeler bu konuda bizi aydınlatacaktır. Halkevleri ve Millet Mekteplerinin aksine Köy Enstitüleri, dönemlerinde ve sonrasında ağır eleştirilere maruz kaldılar. Bu eleştiriler sonradan gelişen, eğitimin devlete asker olmakla neredeyse aynı anlama gelmesini dönüştüren toplumsal yazının eleştirel yönünü azalttı. Halkevleri konusunda olduğu gibi analitik olan tek tük yazın da enstitülerde başarıyı ve başarısızlığı açıklamaya çalıştı. Örneğin Kirby tezinde enstitülerin kapanışını anti-Kemalizme bağlayarak, altmışlardan sonra giderek daha da güçlenecek olan enstitülerin Kemalizmi üzerindeki vurguyu sağlaştırdı.¹³⁵ Başarı ve başarısızlık konusunda kesin bir yargıya varmaktansa Şimşek'in Halkevlerinin bitişi için ortaya koyduğu tespiti, yani bitişin Demokrat Parti'nin çıkması ile değil bu zuhuru da açıklayan bir önceki paradigmanın sona ermesi ile ilgili olduğu tezini, Köy Enstitüleri için de söylemek mümkün.¹³⁶

134 Bayrak, *Köy Enstitüleri*, s. 67-74.

135 Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, s. 284.

136 Şimşek, "People's Houses", s. 88.

Naciye Makal “Köy Enstitüsüne İlk Götürülüşüm” yazısında okumayı çok istemesine rağmen enstitüye ilk gittiğinde nasıl sürekli ağladığını, nasıl bir an önce evine dönmek istediğini anlatır. Okul müdürü bunu fark eder ve birkaç hafta beklerse onu evine bizzat kendisinin teslim edeceğini söyler. O haftalar geçtiğinde ise Naciye Makal artık enstitüye alıştığından kendisi gitmek istemez.¹³⁷ Çok partili hayata geçiş tartışmalarına egemen olan zamanlama sorunu da bu olaydaki dinamiklere gönderme yapmaktadır; müdür enstitünün harika bir yer olduğundan ve en çok ev hasreti yaşayan öğrencisinin bile oraya alışacağından emindir, sadece bunun için zaman gereklidir. Orada bir araya gelmek, yeni bir şey yapmanın coşkusu bunun için yeterlidir. Halk eğitimi konusunda hep bir önceki kurumun eksiklerini tamamlayan Millet Mektepleri, Halkevleri, Köy Enstitüleri üçlüsünde sadece sıralamada üçüncü geldiği için değil, köy-şehir ekseninin başarıyla dönüştürülmesi açısından da enstitüler amaca ulaşmış, halkçılık idealine yaklaşmıştır.¹³⁸ Ne var ki bu bile politikacıların köylülüğe egemen olan ilişki biçimlerinin değil köylülerin dönüştürülmesi gerektiğini düşünmesine engel olamamıştır. “Susmaya alışmış” insanlar Tonguç tarafından cesaretlendirilerek Mahmut Makal gibi yazarlara dönüşse de bu yazarlar Köy enstitülü kadınlar içinden çıkamamıştır.¹³⁹

Success and Failure of Public Education

Elif Ekin AKŞİT

Abstract

Education was an important tool for the socialization of the Turkish revolution. In the early years of the republic, public education and villagers’ education became a more central part of this tool. The success or failure of these schools is still a hot topic in the public sphere. Unfortunately, analytical knowledge and opinion are negatively correlated as usual. This article evaluates the few works on the Nation Schools, the more developed literature on the People’s Houses and the numerous yet scattered works on the Village Institutes along the axis of rural-urban, male-female tensions. It further evaluates the place of women in public education and the literature on public education. Although women are evaluated in terms of their relations to “important” men in many areas, the comparatively strong absence of women from this subject requires

137 Naciye Makal, “Köy Enstitüsüne İlk Götürülüşüm”, *Köy Enstitüleri: Amaçlar-İlkeler-Uygulamalar*, Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 52-54.

138 Arman, *Piramidin Tabanı*, s. xi.

139 Makal, *Deli Memedin Türküsi*, s. 33.

further attention. I suggest a co-evaluation of women from Girls' Institutes and Village Institutes to fight with this oblivion.

Keywords: Nation Schools, People's Houses, Village Institutes, Rural-Urban Tensions, Gender.

Halk Eğitiminin Başarısı ve Başarısızlığı

Elif Ekin AKŞİT

Özet

Devrimin toplumsallaşması sürecinde yeni cumhuriyetin önemli bir aracı olan eğitim halk eğitimi tarafı güçlenerek devam edecek, daha önce başarısız olunan köylü eğitimi ise giderek daha fazla önem kazanacaktı. Bu tarihi eksende ortaya çıkan konular başarı ve başarısızlık ekseninde hâlâ tartışılıyor ve kuvvetli kanımlarla analitik düşünce eksikliği atbaşı gidiyor. Bu çalışma, hakkında pek az çalışma bulunan Millet Mektepleri, biraz daha fazla çalışılmış ve tek parti dönemiyle özdeşleştirilmiş olsa da bu dönemin değerlendirilmesi konusundaki literatür eksikliğini paylaşan Halkevleri ve anımlarla sık sık ifade edilmiş olmasına karşın topluca değerlendirilmesi ertelenmiş Köy Enstitüleri ile ilgili literatürü değerlendirirken sınıfsal gerilimin o dönem için en belirleyici eksenlerinden birini oluşturan kent ve köy ayrılıkları, kadın-erkek ilişkileri ve kadınların halk eğitimi ve halk eğitimi literatürü içindeki yerinin değerlendirilmesi için küçük bir başlangıç niteliği taşıyor. Bu minvalde, zaten sadece erkeklerle ilişkileri üzerinden değerlendirilen ve neredeyse sadece "önemli" veya konunun merkezi sayılan erkeklerle ilişkileri olduğunda kadından sayılan kadınların yokluğunun halk eğitimi alanında iyice hissedilmesi sorununa değinerek, Kız enstitülü ve Köy enstitülü kadınlar üzerinden bu eksikliğin nasıl giderilebileceğini tartışıyor.

Anahtar Kelimeler: Millet Mektepleri, Halkevleri, Köy Enstitüleri, Kent-Köy Gerilimi, Kadınların Eğitimi